jelene, melyet Picard a technológia uralta jelennel szegez szembe. A könyv utolsó bekezdésében Kierkegaard-t idézi: „A világ mai állapotáról, az élet egészéről elmondhatjuk, hogy beteg. Ha orvos volnék, s valaki engem kérdezne meg, azt válaszolnám neki: teremts csendet! Ösztönözd az embereket a hallgatásra! Ebben a lármában nem lehet Isten szavát meghallani. S még ha mi magunk is lármásan kiabálnánk, hogy a nagy zajban a szavunk hallhatóvá váljon, akkor sem lenne ez többé Isten szava. Ezért teremts csendet!”

KOCZISZKY ÉVA

Kontra Miklós (szerk.): Nyelv és társadalom a rendszerváltáskori Magyarországon

Osiris Kiadó, Budapest, 2003. 371 old., 3480 Ft

„Nyelv és társadalom” címmel tanulmánykötetet manapság megjelentetni úgy tűnik, kötelezettséggel jár: a szerzők, szerkesztők számára elkerülhetetlen, hogy tisztázzák nyelvész és társadalom, nyelvész és nyelv, valamint nyelvész és nyelvész viszonyát. Miután ez megtörtént, akkor (és csak akkor) el lehet gondolkodni azon, hogyan is van egymással a nyelv és a társadalom.

„Kik ők, és mit akarnak?”, kérdezi a „társadalom” a nyelvészt, a nyelvészek („akik nyelvésznek vallják magukat”) egy csoportja a nyelvészek („akik szintén nyelvésznek vallják magukat”) egy másik csoportját. Sajnálatos, hogy a kötetben ismertetett, reprezentatív kérdőíves felmérésen alapuló kutatás során nem kérdezték meg a „társadalmat” arról, hogy mi a feladata a nyelvésznek. Állítólag, a közkeletű vélekedés szerint a nyelvész egyéb feladatai mellett nyelvművelő is, szakember, akit megkérdezhetünk, ha esetleg elbizonytalanodunk beszéd vagy írás közben, hogy is van ez a szó, kifejezés, mondat stb. helyesen, szépen magyarul. A „közkeletű vélekedést” a nyelvészek egy része osztja, másik része nem. De hát kit érdekel, min vitatkoznak a nyelvészek?

A nyelvművelés, nyelvtervezés, nyelvpolitika azonban közügy. Annál is inkább, mert 2001-ben, lassan évtizedes halogatás után a Parlamentben napirendre került a „magyar nyelv ügye”, a politikusok 52%-a szavazott igennel a gazdasági reklámok, üzleteken lévő feliratok és a közérdekű közlemények kötelezően magyar nyelvű közzétételéről szóló törvényjavaslatra. A nyelvészek közéleti (hatalmi) szerepvállalásával kapcsolatban érdemes feleleveníteni, hogy a törvénytervezetben az MTA Nyelvtudományi Intézete volt kijelölve arra a feladatra, hogy eldöntse, mi tekinthető a magyar nyelvben „meghonosodott idegen nyelvű kifejezésnek”, a Nyelvtudományi Intézet azonban visszautasította a felkérést azzal az indokkal, hogy a kérdés nem dönthető el tudományosan. Ám a feladat nem maradt ellátatlanul; az MTA elnöke által erre a célra kijelölt tanácsadó testületben is ülnek nyelvészek. Ők azok, akik úgy gondolják, képesek nyelvészként, azaz tudományosan eldönteni, mi honos és mi nem.

A „nyelvtörvényként” elhíresült törvénytervezet már megalkotása előtt hatalmas vitákat váltott ki a nyelvészek körében. A belviszályok a nagyközönség előtt zajlottak: 1997-ben az *Élet és Irodalom* hasábjain dúló, „nyelvművelés-vita” néven azóta is sokat emlegetett hozzászólásokban megmutatta magát a szakma, a törvénytervezet pusztán casus belliként szolgált ahhoz, hogy nyelv, nyelvész és hatalom viszonyának értelmezése körül újra fellángoljanak a harcok. A durva személyeskedésig menő vitában kollegiális viszonyok kérdőjeleződtek meg, ma már úgy tűnik, a szakmán belül nem egyértelmű, ki tartozik oda elméletileg, és személy szerint ki a „nyelvész”, mi több, ki a „magyar nyelvész”, és ki nem az.

Nem véletlen, hogy ekkora indulatokat váltott ki szakmai berkekben a nyelvhasználat közvetlen politikai befolyásolhatósága. A nyelvvel és használatával kapcsolatos ideológiák politikai ideológiák, a nyelvi jogok politikai, emberi jogok. A nyelvi jogok a nyelvhasználók, a nyelvtervezés, nyelvpolitika és nyelvművelés pedig a szabályozók oldaláról közelíti meg a nyelvhasználat befolyásolásának kérdéseit. Fogalmi tisztázás végett: a nyelvpolitika az az ideológia, amely a nyelvtervezési döntéseket meghatározza; a nyelvművelés pedig a nyelvtervezés egyik módja.

Nyelv és társadalom kapcsolatát elemezve tehát nehezen kerülhető meg a nyelv és a hatalom problematikája. Aki valaha tanult szociolingvisztikát, tudhatja – vagy ehhez elég, ha beszél magyarul? –, hogy a magyar nyelv(használat) erősen stigmatizáló és hiperkorrekt (a stigmatizációtól szorongó beszélő „túlhelyesbít”). A nyelvi stigma, mint tudjuk, társadalmi stigma, a kérdés nem pusztán nyelvészeti, elég csak a romák nyelvi jogaira, a nem magyar anyanyelvű gyerekek hátrányos iskolai megkülönböztetésére gondolnunk, és akkor még nem is szóltunk a szorongó hiperkorrekt beszélőkről, akik feje felett sújtásra készen állandóan ott lebeg a vaskos Nyelvművelő kézikönyv.

Azt azonban, úgy tűnik, a nyelvészek sem tudják, mit használnak „a” nyelvhasználók. A „nyelvet művelő” nyelvészeknek a szemére vetik, hogy saját nyelvész nyelvüket akarják ráerőltetni a beszélőkre, feltételezve, hogy az ő nyelvhasználatuk a helyes, normaként előírható használat. A nem előíró, hanem leíró, ám a nyelvet absztrakt, beszélőtől elvonatkoztatott formájában vizsgáló generatív grammatikusok viszont nem mondanak semmit az élő, használt nyelvről. Mindkét megközelítésnek van írásbeli hagyománya a magyar nyelv monumentális tankönyvei és kézikönyvei formájában.

A *Nyelv és társadalom a rendszerváltáskori Magyarországon* kötetet hiánypótló tankönyvnek szánja a szerkesztő. Tisztázza, melyik az a nyelvészet (nyelvészetet ugyanis többféleképpen lehet művelni), amelyben a könyv szerzői – Angelusz Róbert, Kontra Miklós, Pléh Csaba, Tardos

Róbert és Terestyéni Tamás – a nyelvhasználatot és a nyelvhasználókat vizsgálják, és amelyben a tanulmányok alapjául szolgáló adatbázis értelmezhető.

A szociolingvisztika a kötet előszavában varázsszóként csendül fel az előíró szemléletű nyelvművelés és a kategorikus (a nyelvhasználati variációktól elvonatkoztató) leíró nyelvtanok ellenében mint a változó és használatában élő nyelv tudománya, noha presztízse nehezen vonható kétségbe: magyar nyelv és irodalomból főiskolai vagy egyetemi diplomát jó néhány éve nem kaphat az, aki nem hallgatott legalább egy ilyen című kurzust. Varázserejét inkább annak köszönheti, hogy a tanulmányokban bemutatott, országos reprezentatív mintán végzett Magyar Nemzeti Szociolingvisztikai Vizsgálat (MNSZV) és a vele egy időben (1988-ban) felvett Budapesti Szociolingvisztikai Interjú (közismertebb nevén BUSZI) a magyarországi szociolingvisztikai kutatások között az azóta eltelt 15 év ellenére még mindig egyedülálló. A szociolingvisztika alapkérdésének („hogyan beszélnek az emberek?") megválaszolásához fel kell mérni a beszélőközösséget, az MNSZV-n kívül azonban nem született még Magyarországon olyan vizsgálat, ahol a „beszélőközösség" a teljes magyar társadalom lett volna.

Bár a szociolingvisztikának nem kell állandóan létjogosultságát demonstrálnia, a nyelvnek a használat felőli megközelítése (nyelv)politikai és nyelvtudományi szempontból egyaránt polemikus. A kötet szerzői nyelvhelyességi kérdésekben átadják a szót a nyelvhasználóknak, tudomásul véve, hogy a nyelv nem javul vagy romlik, hanem változik; a zárótanulmány nem a szabályozás és a szabályozók, hanem a nyelvhasználók és a nyelvi jogok biztosítása oldaláról tárgyalja a nyelv és a politika viszonyát.

A nyelvész és szociológus szerzők tanulmányaikat ajánlják „mindenkinek, akit komolyan érdekelnek nyelvünk és társadalmunk összefüggései: nyelvészeknek és nem nyelvészeknek (nyelvészetet nem tanult normális embereknek), tehát például szociológusoknak éppúgy, mint tanároknak, magyartanároknak éppúgy, mint más tárgyakat tanítóknak. Eredeti szándékunk szerint olyan könyvet kívántunk írni, amelynek a megértéséhez szükséges minden előismerettel egyaránt rendelkeznek nyelvészek is, szociológusok is. Ez – minden igyekezetünk ellenére – valószínűleg nem sikerült maradéktalanul, részben azért, mert az empirikus társadalomtudományi módszereket a magyar nyelvészek még nem ismerik eléggé, részben azért, mert a szociológusok kevés nyelvészetet tanulnak."

A kötet tanulmányai bemutatják az 1988-ban végzett Magyar Nemzeti Szociolingvisztikai Vizsgálat eredményeit a mintavételi eljárástól az adatbázis elemzése alapján megfogalmazható nyelvpolitikai kitekintőig. Az MNSZV az MTA Nyelvtudományi Intézete és a Tömegkommunikációs Kutatóközpont együttműködésével készült: a nyelvészek szociológusokkal kooperáltak, az MNSZV szorosan kapcsolódott Angelusz Róbert és Tardos Róbert kérdőíves kutatásához a miliőkről, amely a magyar társadalom kulturális-interakciós rétegződését kívánta feltárni. Nyelvész és szociológus együttműködése nem volt problémamentes. A szociolingvisztika a nyelvet kvantifikálhatónak tekinti, azaz a mindennapi nyelvhasználatot a beszélőktől felvett nyelvi adatok elemzésével vizsgálja; feltételezi, hogy a nyelvi adatok változók, melyek előfordulási gyakoriságát és variációs lehetőségeit a társas helyzetek és a beszélők különféle szociális jellemzői (nem, etnikum, iskolázottság stb.) determinálják. Ennek ellenére a társadalomtudományokban használt kvantitatív adatfelvételi és elemzési módszereket a legritkább esetben alkalmazzák a nyelvi variabilitás vizsgálatában. Az MNSZV Magyarországon az első kísérlet arra, hogy a szociológiai kutatások statisztikai eljárásait a nyelvi változók elemzéséhez használják. A nyelvészek többnyire nem ismerik ezeket az eljárásokat, a kvantitatív elemzési módszereket alkalmazó szociológusok pedig nem szokták a nyelvet vizsgálni. A mintavételről szóló fejezet végigkalauzolja az olvasót az eljárás nehézségein. A tudományközi együttműködést némi bizalmatlanság árnyékolta be: az MNSZV adatfelvételét a TÁRKI végezte, de nem vállalt szakmai felelősséget a kérdőív nyelvészek által szerkesztett, *Beszédszokások* című blokkjáért, „mivel a kérdőívnek ez a része nagyon távol áll tartalmilag és formailag a szokásos szociológiai, társadalomstatisztikai vagy közvéleménykutató kérdőívektől". Végül mégis sikerült kellően nagy elemszámú (832 fős) reprezentatív mintát venni a magyarországi lakosság köréből.

A fejezet rendkívüli módszertani alapossággal mutatja be az eljárást, az olvasó megismerheti a minta alapmegoszlásait nem, iskolai végzettség, településtípus, életkor, foglalkozás, mobilitás-index, etnikum(roma–nem roma), valamint ingázók és nem ingázók szerint; megtudjuk, milyen kritériumok mentén választották ki azt a 100 települést, ahonnan az adatokat gyűjtötték, név szerint melyik ez a 100 település, a mellékletben a térképet is megnézhetjük; hány fő hullott ki a mintából, mikor és feltehetően miért; milyen módszerrel választották ki az adatfelvevőket, hogyan zajlott a kérdőív összeállítása, a kérdezés, a próbakérdezés stb. Ez az igen meggyőző módszertani alaposság a kötet első felére, a nyelvi és a „kemény" szociológiai változók összefüggéseit bemutató fejezetekre is jellemző. A recenzens sajnos nem egészen normális ember (tanult nyelvészetet és szociológiát is), talán pont ezért néha úgy látta, hogy a könyv lapjain több a szám, mint a betű, a nyelvész szerző, Kontra Miklós szociológusabb a szociológusnál. A kereszttáblák változói közötti összefüggések leírásakor a kvantitatív elemzéseket bemutató szociológiai szövegekben nem szokták rendre zárójelben közölni a szignifikanciapróbák mérőszámait khi-négyzet értékkel, szabadságfokkal, elemszámmal, szignifikancia-szinttel. A tanulmányok szövegében a változók nevei „címkézetten" – az elemzéshez alkalmazott statisztikai programban használt módon szerepelnek (ÉLETKOR3, LAKHELY4, NY215, MEGITÉL2 és hasonlók), ami ugyan nem „értelemzavaró" (hogy egy igazi nyelvművelő ítélettel éljünk), de nehézzé és fárasztóvá teszi az olvasást még egy szociológus számára is (és

akkor még nem is gondoltunk a kvantitatív szociológiai adatelemzést nem tanult normális emberekre, például a nyelvészekre).

A kötet mindezek ellenére abban az értelemben tankönyv, hogy a nyelvészek számára bemutatja a társadalomtudományok statisztikai adatelemző módszereinek nyelvészeti alkalmazását. Ezt csak üdvözölni lehet, még akkor is, ha az olvasmányosság rovására megy. A nem szociológus képzettségű olvasók számára mentőövként a kötet végén rövid mellékletben, egyszerű és érthető példákon ismertetik az alapvető statisztikai fogalmakat.

Noha a könyv alapjául szolgáló vizsgálat a rendszerváltozás előtt készült, és az adatfelvétel óta 15 év telt el, a tanulmányok nem egy letűnt korszak nyelvéről tudósítanak. A nagy társadalmi változások nyilván a nyelvhasználaton is nyomot hagynak. Az elmúlt 15 évben feltehetően változott a szókincs, változtak a megszólítások és a köszönési formák, de az ikes igék ragozása, az *ami* és az *amely* kötőszavak használata, az ún. „nákozás" (*tudnék* vagy *tudnák)*, a suksükölés, szukszükölés (-t végű igék felszólító, illetve kötőmódja), az *-e* kötőszó helye a mondatban, a *miatt* és a *végett* használata, vagy helyesírási kérdések politikai rendszertől függetlenül, évtizedek óta változatlanul elbizonytalanítják a nyelvhasználókat.

Az MNSZV nyelvi változóit a kérdőív összeállítói (Kontra Miklós, Pléh Csaba, Terestyéni Tamás) olyan nyelvi jelenségek köréből választották, amelyeket a kodifikált nyelvi norma manifesztumai (a Nyelvművelő kézikönyv és a Nyelvművelő kéziszótár) károsnak (például „suksükölés", „szukszükölés", „nákozás"), kerülendőnek (például *az miatt*), vagy ingadozó használatúnak (például az ikes ragozás, az *ami-amely* felcserélése) írtak le. A nyelvi változatosságot mérő, a szociolingvisztikai kérdőívekből ismert mondatkiegészítő, grammatikalitási, választási és hibajavítási feladatok mellett a kérdőív kérdéseinek másik része nyelvszociológiai problémákra irányult: milyen tulajdonságok jellemzik a válaszadó szerint a szép/csúnya magyar beszédet, az ország melyik részén beszélnek szépen/csúnyán magyarul, ismernek-e nyelvművelő műsorokat, könyveket.

A nyelvi változók megoszlásai és a „kemény" szociológiai változókkal való összefüggéseik nem hoztak ugyan megdöbbentő vizsgálati eredményeket, de sok esetben cáfolják – hogy a kötet előszavát idézzük – a „nyelvművelők, írók, magyar szakos tanárok" korábbi tudományos megállapításait vagy inkább előítéleteit. Anélkül, hogy tételesen felsorolnánk az egyes nyelvi változókkal kapcsolatos kutatási eredményeket, érdemes kiemelni, hogy az adatok alapján az iskolázottság és a sztenderd használata csak tendenciaszerűen függ össze, a nyelvművelők és laikusok fejében élő kapcsolat „nyelvi műveltség" és „művelt ember" között a valóságban nem létezik. A durva nyelvi hibának, „nyelvi műveletlenségnek" bélyegzett „nákozás" az egyetemet, főiskolát végzettek körében sem ritka: a teljes minta 46%-a, az érettségizettek negyede és az egyetemet vagy főiskolát végzettek 13%-a helyesnek ítélte az (*én) kapnák* alakot. A „romlott pesti nyelvről" alkotott sztereotípiák is megdőltek, a vizsgálatból az derül ki, hogy a budapestiek közül relatíve kevesebben suksükölnek, relatíve többen használják az ikes igék egyes szám első személyű ragjának presztízsváltozatát, „általában tehát a fővárosiak között többen preferálják a kodifikált standardot, mint a vidékiek között". Az országos minta alapján a beszélők többsége a budapesti beszédet ítélte a legszebbnek.

A nyelvművelő javak fogyasztása és a helyes (sztenderd) nyelvhasználat közti összefüggéseket elemezve, nem vesztett aktualitásából az a kérdés, hogy „mire jó a nyelvművelés?". A vizsgálatból kiderült, hogy bár a nyelvművelést fogyasztók körében többen használják a sztenderdet, az összefüggés nem feltétlenül kauzális, az állítás megfordítható: a sztenderd használói körében többen nézik a nyelvművelő műsorokat. Feltűnő, hogy a nyelvművelést fogyasztók körében milyen sokan ítéltek helyesnek erősen stigmatizált nyelvhasználati módokat.

A kutatás talán legérdekesebb kérdése a „nyelvi boldogulásra" irányult. Félretéve a stigmatizálás, a kodifikált norma és a nyelvművelés kérdéseit, végül is mindannyiunk számára az a legfontosabb, hogy biztonsággal használjuk a nyelvet. Ha „nákozó" honfitársunkat kijavítjuk, és erre ő azt feleli, „ki nem szarja le", akkor egy boldog nyelvhasználóról beszélhetünk, aki nem tartja fontosnak a „helyes és választékos" beszédet, magabiztosan kommunikál „helytelenül". A magyarországi nyelvhasználók körében azonban, sajnos úgy tűnik, ez a ritkább eset: „a minta nagyfokú bizonytalanságára utal, hogy az életben való boldogulás szempontjából a helyes és választékos beszédet fontosnak tartók esetenként a stigmatizált és hiperkorrekt változatokat jelentősen nagyobb arányban ítélik helyesnek, illetve használják, mint azok, akik nem tartják fontosnak ezt a nyelvi készséget. A beszélők közel fele boldogulni szeretne, de nem ismeri ennek nyelvi feltételeit."

A kötet második fele a *Nyelv és társadalom a rendszerváltáskor* címet viseli. Pléh Csaba *(Stigmatizáció és nyelvi tudat)* a stigmatizáció és a hiperkorrekció pszicholingvisztikai mechanizmusait vizsgálja. A nyelvművelés a nyelvi rendszerben meglévő bizonytalanságokra „Nyelvi Szuperegóként" reagál: társadalmi szabályozásként működik, a norma képviselői a nyelvben meglévő alakváltozatok közül az egyiket helyesnek minősítik, a szankcionáló nyelvi felettes én azonban úgy állítja be magát, mintha működése valamiféle ideálhoz, a „művelt ember" eszményéhez kapcsolódna. Pléh vizsgálatai kimutatták, hogy a nyelvi norma ismerete nem csökkenti, hanem növeli a nyelvhasználatbeli bizonytalanságot.

Angelusz Róbert és Tardos Róbert *(Tudás-stílusok és kommunikatív habitusok)* a társadalom kulturális-interakciós rétegződését a „tudás-stílusok" tipológiája alapján vizsgálja. Tanulmányuk talán azért kapott helyet a kötetben, mert a tudás-stílusok társadalmi eloszlásán túl nagy figyelmet szentel az egyes tudásfajtákhoz kapcsolódó kommunikatív megnyilvánulásoknak, viselkedésmódoknak is.

Másik, itt közölt írásuk a rendszerváltás korában a megszólítási formákat mint társadalmi és politikai viszonyok hordozóit vizsgálja *(A megszólítási formák szociokulturális jellegzetességei a rendszerváltáskor)*. Terestyéni Tamás *(Köszönési szokások a rendszerváltáskor)* a köszönésformák, köszönési szokások társadalmi-demográfiai meghatározottságain keresztül, a tudás-stílusokkal való összefüggésüket feltárva mutatja be a társadalom kommunikációs habitusait.

A kötet nyelvpolitikai zárófejezete címe szerint is *kitekintés*. Annak ellenére, hogy tankönyvnek szánták, a kötet inkább vaskos tanulmánygyűjtemény. A végére szinte kívánkozna egy összefoglaló jellegű zárófejezet. Bár a vizsgálat a szerkesztő által hangsúlyozottan feltáró jellegű, érdemes lett volna továbbgondolni az adatok alapján levonható következtetéseket: a kitekintő fejezet ugyan szóba hozza a nyelvi jogok, nyelv és hatalom kérdését, de nem kapunk még csak válaszkísérletet sem arra, vajon *miért* ennyire jellemző a magyar beszélőközösségre a stigmatizáció és a hiperkorrekció, és az ezzel járó nyelvi bizonytalanság, szorongás. S arra sem, milyen nyelvi és szociológiai következtetéseket enged meg az a feltárt tény, hogy a kodifikált, explicit nyelvi norma és a saját, egyéni normák között igen nagy a különbség.

Mindezek ellenére nyelvész és nem nyelvész beszélők számára egyaránt szokatlanul új megvilágításban látjuk a nyelvi norma kérdéseit: kiderül, hogy valóban stigmatizáltak-e a magyar nyelvhasználók körében a *Nyelvművelő kézikönyv* által durva nyelvi (mi több, jellembeli) hibának minősített nyelvhasználati módok; mekkora és milyen hatása van az intézményes nyelvművelésnek a beszélőközösségre; bemutatja, mekkora különbségek vannak az iskolában tanított, kodifikált nyelvi norma és a beszélők implicit, saját normái között; az „ízes magyarságról" és a „bűnös város" nyelvéről valóban olyan kép él-e a nyelvközösségben, mint egyes nyelvészek és politikusok fejében; s nem utolsósorban: valóban egy lehetséges tudományos válaszkísérlet született-e arra a kérdésre, „hogyan beszélnek az emberek?" A kötet abból a szempontból is egyedül álló, hogy itt olvashatóak először egybegyűjtve a 15 évvel ezelőtt felvett adatok alapján készült elemzések. Jobb későn, mint soha.

KOVAI MELINDA

Vaskalap

Nádasdy Ádám: Ízlések és szabályok. Írások a nyelvről, nyelvészetről. 1990–2002. Magvető, Budapest, 2003. 303 old., 2290 Ft

Másodszor is nagy élvezettel olvastam Nádasdy Ádám remek cikkeit a nyelvről – és némelyik ugyanúgy fel is bosszantott, mint amikor először találkoztam vele a *BUKSZ*ban, a *Magyar Narancs*ban vagy más lapban. Pontosabban: nem ugyanúgy, hanem ugyanannyira bosszantott. Amíg ugyanis külön-külön olvastam ezeket az írásokat, azt hittem, a lényegben egyetértünk, csak más az ízlésünk: én sem gondolom, hogy tiltani kellene, ami nekem nem tetszik, de engem olyan fordulatok is zavarnak (mert csúnyának, pontatlannak, esetleg egyenest hibásnak tartom őket), melyeket Nádasdy Ádám minden további nélkül elfogad. Hogy egészen pontos legyek: amit ő utál – lásd: „Mit utáljunk?" (274–278. old.) –, azt én is utálom, csak az én listám sokkal hosszabb. Most viszont, hogy egyvégtében olvastam a kötetben a cikkeket, kicsit elbizonytalanodtam. Tiltani vagy büntetni persze nem kell (és nem is lehet), amit az emberek beszélnek vagy leírnak (bár bevallom, ha könyv- vagy lapkiadó volnék, biztosan nem foglalkoztatnék olyan szerkesztőt, aki benne hagyja a nyomtatott szövegben, hogy – teszem azt – „hibát vét"), de talán mégsem olyan egyszerű a dolog, hogy ha valami *már létezik* és *értjük* is, akkor – tetszik, nem tetszik – tudomásul kell vennünk (a változás lezajlott, a kommunikáció pedig elérte a célját). Ha ronda, hát ronda: a tudósnak nem az a dolga, hogy értékeljen.

Ez kétségkívül így van, engem azonban (talán, mert nem vagyok nyelvész) mégis zavar valami. Megpróbálom az „értjük" felől megközelíteni, hogy mi. Az még nem zavarna, hogy sokkal többet értünk, mint amit el kell fogadnunk: akkor is értjük például a közlést, ha a beszélő figyelmetlenségből szót téveszt, vagy ha gyenge a nyelvtudása, és töri a nyelvet. Ez rendben van, hiszen ilyenkor tulajdonképpen nem azt értjük, ami elhangzott, hanem amit a beszélő „mondani akart" (ami elhangzott *volna*, ha a beszélő nem figyelmetlen, illetve ha jobb a nyelvtudása). Nemrégiben például egy angolból fordított regényben azt olvastam, hogy „elkéretőztem" („az őszi szemeszterről elkéretőztem", mondta a regény egyetemi tanár főhőse), és rögtön értettem: tudniillik rájöttem, hogy a fordító azt akarta mondani, hogy „elkéredzkedtem" (vagy „elkérőzködtem"?). Az viszont már zavart, amikor úgy ötven oldallal később újra találkoztam a szövegben az „elkéretőztem" formával: lehet, hogy létezik ez a szó, csak én nem ismerem? Mindössze két előfordulás elég volt ahhoz, hogy ne véletlen elírásra, hanem „létezésre" gyanakodjam! Értettem, és arra gyanakodtam, hogy nem volt véletlen – tudomásul venni valahogy mégsem akaródzott (inkább kerestem valamilyen nyakatekert magyarázatot: például arra gondoltam, hogy a fordító családjában „létezik" ez a forma, mert valamelyik aranyos csöppség valaha így mondta, nekik pedig annyira megtetszett, hogy azóta a meghitt „családi nyelvben" így használják).

Na jó: egy fordító és két előfordulás talán tényleg kevés. De mi van, ha sokan és sokszor mondanak (esetleg le is írnak) valamit, amit amúgy értünk, csak furcsának (esetleg egyenest hibásnak) tartunk? Mennyi kell ahhoz, hogy beletörődjünk: ezt bizony már tudomásul kell vennünk. Vagy ez nem mennyiségi kérdés, hanem attól függ, azt értjük-e, ami elhangzott, vagy inkább azt, amit a beszélő mondani *akart*? Csakhogy néha nagyon nehéz elválasztani a kettőt. Miért értjük például azt, hogy „a doktori fokozatot szerzett kutató"? Azért, mert észrevesszük és kiküszöböljük a „hibát" (észrevesszük, hogy a beszélő nem jól alkalmazott valamilyen szabályt, és az elhangzottakat